

Dudás Mária
(Budapest, Magyarország)

A *HARAG* KONCEPCIÓJA A MAGYAR ÉS
A BOLGÁR FRAZEOLÓGIÁBAN

Abstract: The study presents the manifestations of anger in the Bulgarian and Hungarian phraseology. The corpus of the study includes more than 200 Hungarian and Bulgarian phrasemes. Anger is a strong uncomfortable and emotional response to a perceived provocation, hurt or threat. It is a hostile and negative but natural emotion necessary for survival. It is one of the ten basic emotions and one of the seven deadly sins. Anger has many synonyms in both languages. In the Bulgarian and Hungarian phraseology anger appears as a poison, a dangerous animal, killing etc. Besides emotional level it can manifest on body level in high blood pressure or increased body temperature, it often appears in the eyes and influences someone's look.

Keywords: anger, wrath, emotion, phraseology

A világ nyelvi képe mindig is foglalkoztatta a nyelvészeket. Bańczerowski 2008-ban megjelent monográfiája a témát több oldalról is megközelíti. Pontosítja a világ nyelvi képének meghatározását: „azok által a nyelvhasználók által tapasztalt objektívan létező valóságnak a képe, akik hasonló tapasztalatokkal rendelkeznek, és hasonló elveket vallanak”, valamint „a valóságról szóló tudásfajta [...], amely egyidejűleg a tudás hordozóját is feltételezi” (BAŃCZEROWSKI 2008: 142). A második valóság az első, objektív, fizikális valóság metaképe, amelyet az ember alkot meg saját világnézete szerint, és amely a világ nyelvi, tudományos és kultúrképét is magában foglalja. A világ nyelvi képe Bańczerowski szerint a következőkben manifesztálódhat: grammatikai struktúrák, szókészlet és frazeológia, szintaxis és a szöveg struktúrái, szemantika, etimológia, stilisztika, onomasztika és a nyelvi etikett (BAŃCZEROWSKI 2008).

A világ nyelvi képének elemzése lehet tematikus, komparatív; a kutatások jelentés, összetevő, grammatikai felépítés szerint épülnek fel. A komparatív frazeológiai kutatások előtérbe kerültek az utóbbi években, sokan elemzik két vagy több nyelv frazeológiai állományát különös tekintettel a szláv nyelvekre, ld. magyar és lengyel (BAŃCZEROWSKI 2007, DZIEWOŃSKA-KISS 2010), szláv és litván (ПООПБА 2010).

A tanulmány a harag manifesztációját mutatja be a magyar és a bolgár frazeológiában. A *harag* a magyar értelmező szótárak szerint vélt sérelem, igazságtalanság vagy erős nemtetszés keltette bosszús indulat, illetve indulatos lelki állapot. Sértődésből, neheztelésből fakadó ellenséges viszony (MÉK 2003: 491). A pszichológusok szerint elsődleges, természetes érzelmi reakció, amely elengedhetetlen a túléléshez. Mind a két nyelvben több szinonimája van. A magyarban: *düh*, *bosszankodás*, *méreg*, *zsörtölődés*, *duzzogás*. A bolgárban: *яд* „düh, harag”, *раздразненост* „ingerültség, felindultság”, *ядовитост* „haragosság”, *ярост* „dühöngés, tombolás”, *свирепост* „dühödtség”, *людост* „örültség”, *бяс* „bősz harag”.

A tíz alapérzelem egyike: öröm, fájdalom (bánat), érdeklődés (izgalom), meglepődés, harag (düh), undor, megvetés, félelem, szégyen, büntudat (JUHÁSZ–TAKÁCS 2006: 85). A keresztény vallásban ismert hét főbűn egyike: kevélység, fősvénység, bujaság, irigység, torkosság, harag, jóra való restség.

A tanulmány korpusza több mint 200 magyar és bolgár frazémából áll. A tanulmányban először azokat a frazémákat mutatjuk be, amelyek mind a két nyelvben megtalálhatók. Végül pedig azokat, amelyek csak az egyik nyelvre jellemzők. A frazémák elsődleges jelentése dühös, haragos, nagyon mérges, ingerlékeny, amennyiben ettől eltér a jelentés, a példánál feltüntetjük. A csoportosítás a frazémák összetevői szerint történik. A bolgár példánál feltüntetjük a szó szerinti magyar jelentést. A bolgár frazémák egyes szám első személyűek, de a fordítás során a magyar nyelvre jellemző általános, egyes szám harmadik alakot adjuk meg. A bolgár példák osztályozásánál Popova csoportosítását követjük¹.

A *harag* mind a két nyelvben méregként jelenik meg. A magyarban lehet bennünk lévő méreg, amely el akar pusztítani: *méregbe gurul*; *pukkadozik a méregtől*; *majd felrobban méregében/a méregtől*; *majd megesz/megöl/szétvet a méreg*; *majd megpukkad/szétrobban/szétpattan a méregtől*.

A bolgárban olyan méreg, amelytől meg akarunk szabadulni: *блювам гущери и чемери* „gyíkot és gyötrelmet okád”; *блювам зехур* „mérget hány”; *бълвам отрова* „mérget hány” – tehát egy rendkívül erős indulat, düh, amelytől csak hányás segítségével tudunk megkönnyebbülni. A *бълвам* és *блювам* igék (régies, elavult nyelvjárási alakok) jelentése: valamit nagy erővel kivetek magamból, kihányok, kiokádok. Érdekes a *чемер* és *зехур* komponens megjelenése. A rodopei nyelvjárásokban előforduló *чемер* jelentése „mérreg, gyötrellem, átok, ördög” és nagy valószínűséggel kapcsolatban áll *чемерика* növényvel, amely egy mérgező gyógynövény (magyarul Zászpa). A *зехур* szintén nyelvjárási alak, jelentése „mérreg, düh, gonoszság”.

A *haragot* gyakran betegséggel párosítjuk, hiszen egy sor fizikai, testi reakció kíséri. Hatással van az emberi közérzetre, súlyos esetben az egészségre és testi épségre. A *harag* mint erős érzelmi állapot fizikai

¹ Popova Kataszina 2016-ban tartott előadást az ELTE-n a *harag* fogalmáról a bolgár frazeológiában. A bolgár példaanyag az elhangzott előadást követi.

tüneteket okozhat, például felboríthatja a hóház tartást: *gőzöl a feje; forr benne a düh; forr a haragtól; forr benne a méreg; forr az epe; felforr az agyvize/vére/az epéje*. Panaszt okozhat a belső szervekben: *epeömlést kap; megszakad a lépe*; egy betegség veszélye megjelenhet: *eldurran/bedurran/szétdurran az agya; agyvérzést kap; elveszti a józan esztét; guta kerülgeti/majd megüti a guta; ideget kap*. Azok a frazémák, amelyekben megjelenik a guta kifejezés egy második jelentéssel is kiegészülnek. Akkor is használja őket a magyar nyelv, ha azt akarja kifejezni, hogy nagyon melege van, a hőségétől is lehet gutaütést kapni.

A bolgárban is megjelennek a betegségre utaló tünetek, esetleg maga a betegség is: *възвиря ми/възври ми дроба* „felforr a mája”; *възвират ми/възврат ми червата* „felforrnak a belei”; *смъдва ме/смъдне ме под лъжичката* „megsajdul az epém alatt”.

A szláv kultúrában a *haragot* a májjal vagy az epével azonosítják, amelytől a szervezet meg akar szabadulni: *изливам си/изляя си жлъчката, срещу някого* „kiönti az epéjét vki ellen”; *пукна ми се/пукне ми се, спуква ми се/спука ми се жлъчката* „kipukkant/kidurran az epéje”.

Erős indulatában az ember veszít fizikai és érzelmi stabilitásából, kitartásából. Eljöhet a pillanat, amikor a *harag* elhatalmasodik az emberen és elveszti türelmét, és már a *harag* irányít: *кijön/kihoz a béketűrésből/ a sodrából; скъсвам/скъсам нервите, на някого* „eltépi az idegeit vkinek”; *изваждам/извадя, изкарвам/изкарам от релсите/от (из) търпение, някого* „kihozza a sorompók közül (a béketűrésből)”; *излизам/изляза от (из) търпение* „elveszti türelmét”.

Sokszor a *harag* vérnyomás emelkedéssel jár, kitágulnak az erek és mindent előnt a vér: *a vér az arcába szökik/ a fejébe tódul; качва ми се/качи ми се кръвта в главата* „felszállt a vér az agyába”; *разиграва ми се/разиграе ми се кръвта* „jár bennem a vér”.

A vérbe boruló arc, szem is indulatos érzelmi állapotról árulkodik: *vérbe borul a szeme; vérben forog a szeme; vérben forgó szemekkel; наливам ми се/наляят ми се очите < с кръв >* „előnti a szemét a vér”; *става ми/стане ми кръв пред очите* „vér jelenik meg a szeme előtt”.

Az érzelmekhez színek kapcsolódnak. A piros/vörös szín a *haragra* utal: *vörös lesz a feje*. Hasonlatokkal kifejezve: *olyan piros/vörös a feje/az arca, mint a cékla; vörös, mint a (főtt) rák/a paprika/a pulyka*. Más színek is kapcsolódnak a *haraghoz*: *kékre, zöldre válik; ставам/стана син-зелен* „kék-zöldre válik”; *belilul a feje/az agya; lila lesz a feje; почернял като незул* „elfeketedik, mint egy falmélyedés”. A konkrét színeken kívül az elsötétedés is jellemzi a *haragot*: *a szeme előtt elsötétül a világ; притъмнява ми/притъмнее, причернява ми/причернее ме пред (на) очите* „elsötétedik/elfeketedik a szeme előtt”.

A habzó száj vagy csikorgó fogak is elárulják az ember érzelmeit: *habzik a szája; пiana ми излиза/излезе от устата* „hab jön ki a szájából”; *с пiana на уста <та >* „habbal a száján”; *csikorgatja a fogát; скърцам < със > зъби* „csikorgatja a fogát”.

A szem a lélek tükre tartja a mondás, amely a *haragra* is igaz, hiszen a szemben tükröződik. A *haragos* embert a leggyakrabban a tekintete árulja el: *szűrös szemmel méreget; vasvillaszemekkel néz; úgy néz vkire, mintha apját-anyját megölte volna; gyilkol/öl a tekintete/a szeme; gyilkos szemmel méreget; majd felnyársal a szemével; изпод (под) вежди, гледам/поглеждам* „a szemöldöke alól néz”; *не се седи насреца ми* „nem lehet vele szembe ülni”.

A *harag* egyik tipikus megjelenési formája a rombolás, a pusztítás. Amikor az ember elveszíti a nyugalmát, a *harag* elhatalmasodik fölötte, tör-zúz: *tépi a haját; дера кърпи* „szétszakítja a kendőket”; *разцених си пазвата* „kettéhasítja a ruha dekoltázsát”.

A *harag* megjelenhet természeti csapás képében: *villámokat szór a szeme; szikrákat hány a szeme; мятат мълнии/светкавици* „villámokat szór/hány”. Magas hőmérséklettel járó csapás: *tüzet hány; огън и пламник* „tűz és láng”; *огън и пламък* „tűz és láng” – ezt olyan emberre mondják, aki rettentően mérges, dühös; *горя, не кадя* „ég, nem füstöl”.

A következő példák már csak az egyik nyelvben fordulnak elő, nem találtunk megegyező frazémákat. A magyar és bolgár nyelv frazeológiáját elemezve megállapíthatjuk, hogy a magyar nyelvre oly jellemző hasonlatok, a bolgárban nem vagy csak nagyon ritkán található meg (ld. DUDÁS 2016).

A *harag* kifejezésére is számos hasonlat ismert. *Mérges, mint a kutya; mérges, mint a (kurta) kígyó; mérges, mint a hörcsög; mérges, mint a pulyka; mérges, mint a paprika; olyan, mint a kakas; olyan, mint a küldött farkas; olyan, mint a pulykakakas; olyan, mint a puskapor; hamar felrottyan, mint a forró kása.* A magyarban a *haragot* főként állatokhoz hasonlítjuk, amelyek természetére is jellemző a *harag*.

A magyar nyelvben a *harag* képes ölni: *gyilkos kedvében van; szinte gyilkol/öl a tekintete; úgy néz valakire, mintha apját-anyját megölte volna.*

A bolgár nyelvben *harag* rossz étel, kellemetlen íz, fájdalmat okozó növény képében is megjelenik. A csalán csípős, mint a *harag*: *гъби и коприва ям* „gombát és csalán esik” – fenyeget vkit *haragjában*, rosszindulattal, fenyegetően beszél vki ellen; *никал на коприва* „csalánra vizelt” – nagyon dühös. A *harag* íze kellemetlen, mint az ecet: *изтурям си/изтуря си оцета* „kiteszi az ecetét”, azaz kiönti a *haragját*; *кисел като турчин през (на) рамазан* „savanyú, mint a török a ramadán idején” nagyon dühös, *haragos*. A *harag* és a kátrány között is van párhuzam: *катран ми капе от брадата* „kátrány csöpög az államból”, vagyis elfeketedtem dühömben. Az erős *harag* bolgárul яд „düh”, amelyből *ягорида* szót képezték „eretlen, savanyú szőlő” jelentésben, amely az erős felindultság, *harag*, düh szimbóluma.

A *harag* lehet rossz erő. A *harag* negatív érzelem, amely a lehető legrosszabb erővel azonosítható – magával az ördöggel. *Вземат ме/хващат ме/хванат ме/прихващат ме/прихванат ме дяволите* „elvisz/elfog/elkap az ördög”; *перват ме/пернат ме дяволите* „meglegyint az ördög”; *не съм на*

себе си „nem vagyok magamnál”. Egy régi bolgár szokáshoz kapcsolódik a *превземат ме русалиште* „meghódítanak a ruszalik” frazéma, amely nagyon erős *haragot*, dühöt jelent. A *ruszalik* gonosz, ártó tündérek, akik néha segítettek egy-egy súlyos betegség gyógyulásban. A népi mondákban mitikus női teremtmények voltak, akik az erdőkben vagy vizekben éltek, a görög nimfákhoz hasonlóan. Léteztek férfi teremtmények is, akik termékenységet hoztak, gyógyítottak és elkergették a démonokat. Ez a frazéma a bolgár nép kultúrájához kapcsolódik, amely egy régi népszokásra utal vissza, melynek köszönhetően ma pontosan értelmezhető (ГЕОРГИЕВА 1993: 161-162).

A *harag* egy olyan veszélyes állapot, amelyik bennünk van, ezért szeretnénk tőle megszabadulni, kilöknünk magunkból. Olyan állatok képében, mint a gyík, béka, kígyó, darázs, kutya. Haragnak, marnak, csípnek, mérget választanak ki: *блюдам гуцери и жаби* „gyíkot és békát okád”; *блюдам <зелени> гуцери* „zöld gyíkot okád”; *бълвам <зелени> гуцери; бълвам змии <и гуцери>* „zöld gyíkot/ kígyót és gyíkot hány”; *змии варя* „kígyót főz” – fortyog a haragtól; *заяли са ме кучетата* „megeszik a kutyák”; *на оса (осу) пикал* „darázsra vizelt”. A szláv népeknél a kígyó a gyűlölet szimbóluma (ГЕОРГИЕВА 1993: 20-21). A gyík testén a zöld és barna színek különböző árnyalatai a bolgár köztudatban *harag* színét jelentik: *позеленявам/позеленея като гуцер* „megzöldül mint a gyík”.

A *harag* is megjelenhet mint összetevő a frazémákban. A magyar ember bosszanthatja a másikat, azaz *haragra ingerel*. Így a másik fél *éktelen haragra gerjed/gyullad/lobban*, de állhatatos is a magyar, hiszen *haragot tart/haragban áll*. Van, hogy *haragját elteszi holnapra*, vagyis dühének kinyilvánítását későbbi időpontra halasztja. Vigyázni kell, mivel a *harag rossz tanácsadó*, mérgünkben olyan dolgot tehetünk, amit később megbánunk. Tréfás kifejezésekben is megjelenik – a *harag árt a szépségnek*, mivel aki haragszik, sokszor csak magának árt. És egy jó tanács: *a szakáccsal nem jó haragban lenni*, legyünk jóban azokkal, akiktől jót várunk.

A bolgárban is megtaláljuk a *яд* „harag” kifejezést a következő frazémákban: *бера ядове* „haragot szed”; *яд ми капе на сърцето* „harag csepeg a szívére” haragszik jelentésben, de a bolgár ember nem tartja magában a haragot, inkább kiadja azt: *вадя си/изваждам си/изкарвам си яда* „kiadja a haragját” vagy *изливам си яда* „kiönti a haragját”.

A *harag*, mint alapérzelem mind a két nyelv frazeológiai készletében nagy számban fordul elő. Sok a közös vonás, de vannak csak az egyik nyelvet jellemző sajátosságok. Mind a két nyelvben a *harag*, mint mérge, mint testi tünet, mint betegségre utaló jel jelenik meg, amelytől a test meg szeretne szabadulni, ezért a frazémákban gyakran fordul elő (kifelé történő) mozgást jelentő ige. A belső szervek is felbukkannak a frazémákban. A magyarban az epe és a lép, a bolgárban az epe, a máj és a belek. A vér két helyzetben képezi kifejezések részét, amikor megemelkedik a vérnyomás és a fejbe tódul,

valamint a szemekben megjelenő vér utalhat az erős negatív érzelmre. Mind a két esetben a vér látványosan feltűnik és a másik fél számára láthatóvá válik. Színek szintén kapcsolódnak a haraghoz, a piros és vörös szín utal az erős felindulásra, a kék és zöld az arc sápadtságára, a lila az irányíthatatlan indulatra és végül a fekete, az elsötétedés, amely az indulatainak áldozatul esett embert jellemzi. Mind a két nép frazéma készletében a haraghoz kapcsolódnak állatok és növények. A magyarban a rák, a pulyka, a kutya, a kígyó, a hörcsög, a kakas, a farkas, a bolgárban a gyík, a béka, a kígyó, a darázs és a kutya. Közös pont a kutya és a kígyó. A növények tekintetében nincs ilyen választékosság. A magyarban a cékla, a paprika, a bolgárban a csalán és gomba jelenik meg. A magyarban sok a hasonlat. A bolgárban a színek és az állatok fordulnak elő gyakrabban, több frazéma összetevőit képezik. A bemutatott példák alapján levonható összegzés, hogy a *harag* negatív fogalmak és jelenségek széles spektrumát fedi le: mérge, rossz erő, betegség, természeti csapás, rombolás, pusztítás.

Irodalom

- BAŃCZEROWSKI 2007 = BAŃCZEROWSKI J. Nemzeti sztereotípiák a magyar és a lengyel közmondásokban és frazeológiai kapcsolatokban // Magyar Nyelvőr, 2007. № 1. 74-78.
- BAŃCZEROWSKI 2008 = BAŃCZEROWSKI J. A világ nyelvi képe. Budapest, 2008.
- ГЕОРГИЕВА 1993 = ГЕОРГИЕВА И. Народна митология. София, 1993.
- DUDÁS 2016 = DUDÁS M. Национални стереотипи в българската и унгарската фразеология // Krejčí P. – Krejčová E. (szerk.) Jihoslovanská frazeologie kontrastivně. Brno, 2016, 86-93.
- DZIEWOŃSKA-KISS 2010 = DZIEWOŃSKA-KISS D. A nyelvi világgép fogalmának szerepe a glottodidaktikában (lengyel és magyar nyelvű anyagok alapján) // Studia Slavica Savariensia, 2010. 1-2. 161-171.
- JUHÁSZ – TAKÁCS 2006 = JUHÁSZ M. – TAKÁCS I. (szerk.) Pszichológia. Budapest, 2006.
- MÉK 2003 = KOVALOVSKY M. – JUHÁSZ J. – SZÓKE I. – O. NAGY G. Magyar Értelmező Kéziszótár. Budapest, 2003.
- ПОПОВА 2010 = ПОПОВА К. Названията на дървета и храсти в езиковата картина на света (върху славянски и литовски материал). Габрово, 2010.

Felhasznált szótárak

- BÁRDOSI V. (főszerk.). Magyar szólástár. Budapest, 2003.
- O. NAGY G. Magyar szólások és közmondások. Budapest, 1976.
- T. LITOVKINA A. Magyar Közmondástár. Budapest, 2005. <http://mek.oszk.hu/09100/09112/html/index.html>
- DUGONICS A. Magyar példabeszédek és jeles mondások. Szeged, 1820.
- ERDÉLYI J. Magyar közmondások könyve. Pest, 1851.
- MARGALITS E. Magyar közmondások és közmondásszerű szólások. Budapest, 1896.

SIRISAKA A. Magyar közmondások könyve. Pécs, 1891.

Български национален корпус. <http://dcl.bas.bg/bulnc/>

НИЧЕВА К. – СПАСОВА-МИХАЙЛОВА С. – ЧОЛАКОВА КР. Фразеологичен речник на българския език. Том първи А–Н. София, 1974

НИЧЕВА К. – СПАСОВА-МИХАЙЛОВА С. – ЧОЛАКОВА КР. Фразеологичен речник на българския език. Том втори О–Я. София, 1975.

НИЧЕВА К. Нов фразеологичен речник на българския език. София, 1993.